

Л. Д. Березівська,

доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
директор ДНПБ України
ім. В. О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна

До 100-річчя журналу «Вільна українська школа» (1917–1920): історія освіти крізь призму джерелознавства

Із проголошенням незалежності України (1991) до наукового простору введено заборонений у радянський час журнал «Вільна українська школа» (1917–1920), створений відомими українськими педагогами в добу Української революції (1917–1921), становлення української державності, розбудови національної освіти. На основі аналізу колекції журналу в статті доведено, що він є цінним джерелом із різних проблем української й зарубіжної історії освіти, а саме: освітні системи; освітні реформи; педагогічна біографіка; громадські організації; типи навчальних закладів тощо. Аргументовано, що журнал відіграв особливу роль у консолідації культурно-просвітницьких, педагогічних сил довкола ідеї створення національної системи освіти на основі найкращого вітчизняного та європейського досвіду.

Ключові слова: журнал «Вільна українська школа» (1917–1920), джерелознавство, історія української й зарубіжної освіти, доба Української революції (1917–1921).

Постановка проблеми. Із проголошенням незалежності України в 1991 р. у руслі розбудови української державності інтенсифікувалися дослідження з історії національної освіти на нових методологічних засадах, уможливився доступ до маловідомих або невідомих джерел, заборонених у радянську добу.

Одним із провідних джерел досліджень з історії освіти України є періодика, зокрема газети та журнали, для яких характерна оперативність викладу інформації про події, безпосередність їх відображення, що підвищує джерельну цінність таких видань. Правомірно до наукового простору України повернувся журнал «Вільна українська школа» (1917–1920) (ВУШ), який став джерельною основою розвідок з історії освіти, зокрема діяльності педагогів та освітніх діячів, керівних органів освіти, навчальних закладів у добу Української революції. Нагадаємо, що в 1917–1921 рр. у житті українського суспільства відбувалися докорінні зміни: після повалення російського самодержавства в

складних суспільно-політичних і соціально-економічних умовах розбудовувалася власна держава. В українських педагогів з'явилася реальна можливість реформувати імперську й створити національну систему освіти. Новий уряд і свідома громадськість важливе завдання вбачали в побудові української школи з урахуванням європейського досвіду. Проблема розвитку системи освіти в Україні стала предметом дискусії педагогів на сторінках часопису, сторіччя якого освітяни відзначають у 2017 р.

Історіографічний пошук засвідчив, що матеріали ВУШ використовували українські дослідники (Л. Березівська, В. Богуславська, О. Бунчук, О. Завальнюк, Ю. Телячий та ін.), проте журнал системно не вивчали як джерело з історії освіти.

Мета нашої статті – презентувати журнал як джерело з історії української й зарубіжної освіти для інформаційного забезпечення історико-педагогічних досліджень, одержання наукового знання про маловідомий педагогічний часопис.

Виклад основного матеріалу. Коротко нагадаємо історію часопису, про що вже писали в окремих працях [1–3]. ВУШ заснувала в 1917 р. Всеукраїнська учительська спілка (ВУС), яку очолювала відомий український педагог і громадський діяч С. Русова (батько – швед за походженням, мати – французенка). До редакційного комітету входили: О. Дорошкевич (голова), К. Лебединцев, О. Музиченко, В. Підгаєцький, С. Русова, Я. Чепіга. У часописі також працювали О. Астряб, Н. Мірза-Авекянц, О. Грушевський, В. Дурдуківський, І. Огієнко, В. Прокопович, В. Родников, І. Стешенко, С. Сірополко, С. Черкасенко та інші відомі педагоги. До речі, редакція журналу вважала його спадкоємцем українського педагогічного часопису «Світло» (1910–1914), оскільки зобов'язалася досягти поставленої ним мети – українізації початкової, середньої та вищої освіти в Україні [29, с. 3]. Видання мало великий попит серед педагогічної громадськості. Його тираж становив 5000 примірників. У 1920 р. журнал перестав існувати разом із ВУС, яку було реорганізовано у Всеукраїнську спілку робітників школи і соціалістичної культури в ході встановлення більшовицької влади на теренах України [20, с. 115].

Зазначимо, що у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського зберігається колекція ВУШ за 1917–1920 рр. За результатами її вивчення з'ясовано, що через складну суспільно-політичну ситуацію, брак коштів журнал виходив нерегулярно, інколи кілька номерів в одному виданні.

Часопис мав певні постійні рубрики (звернення редакційної колегії до освітян, «Про нижчу школу на Україні», «Огляд життя середньої школи», «Про

вищі українські школи на Україні», «Школа в Західній Європі й Америці» або «Новітні течії Європейської педагогіки як підвалини нової школи» тощо), хоча з'являлися й нові, змінювалися назви сталих рубрик тощо.

Кожний номер ВУШ розпочинався зі звернення редакційної колегії до педагогічної громадськості. Так, і нині актуально в руслі творення нової української школи в умовах євроінтеграційних процесів звучать для нас слова: «Ми повинні насамперед щиро взятися за колосальну працю перебудови всієї нашої школи од нижчої до вищої на нових підвалинах Європейської педагогіки» [19, с. 130]. В іншій вступній статті члени редакції переконливо доводили, що «школа для українського народу повинна бути українською» [10, с. 1–2].

Рубрику «Про нижчу школу на Україні» вів І. Юцишин, «Огляд життя середньої школи» – О. Дорошкевич, «Про вищі українські школи на Україні» – Ф. Сушицький. У рубриці О. Музиченка «Школа в Західній Європі й Америці» відомі науковці аналізували розвиток освіти в інших країнах. Рубрики «Хроніка» або «Шкільна хроніка», «Дрібні звістки» повідомляли про діяльність ВУС та її філій, Товариства шкільної освіти, середніх і вищих навчальних закладів, наукових установ, українських і радянських органів освіти, ознайомлювали з нормативно-правовими документами освітянської галузі чи їх проектами, регіональними документами. Про роботу ВУС інформувала рубрика «З життя вчительських спілок». У рубриці «Критика» подано аналіз нових підручників, художньої літератури для дітей, огляди педагогічних журналів, оцінювальне міркування щодо тих чи інших педагогів або освітян (Л. Білецький, С. Гаєвський, В. Дога, О. Дорошкевич, В. Родніков, С. Русова, Я. Чепіга, С. Черкасенко, І. Юцишин та ін.). Листи вчителів, батьків, що надходили до редакції, публікували в рубриці «Сцени з життя» та ін. Постійна рубрика «Бібліографія» акумулювала літературу з певної педагогічної теми. Про ювілейні дати з нагоди народження відомих українських письменників повідомлялося в рубриці «Свята українського письменства», яку вів О. Дорошкевич. Рубрика «Нові книги, надіслані до редакції» інформувала читачів про нові видання – журнали, підручники, методичні посібники, літературу для дітей тощо.

У постійних рубриках автори розглядали події, що відбувалися в освіті. Наприклад, у рубриці «Про нижчу школу на Україні» І. Юцишин висвітлював стан початкової освіти в Україні в 1917 р., напрями роботи з'їзду громадської організації «Просвіта», II Всеукраїнського вчительського з'їзду, зміст Циркуляра Генерального секретаріату (назва керівного органу держави) від 12 жовтня 1917 р. № 1317, котрий проголосив право кожної людини на навчання рідною мовою тощо [32, с. 94–98]. В одному з номерів журналу О. Дорошкевич

у рубриці «Огляд життя середньої школи» виклав основний зміст промови Генерального секретаря освіти І. Стешенка, виголошеної перед керівництвом середніх і початкових шкіл м. Києва. У ній визначено принципи реформування освіти: український народ є державним на своїй території, а національні меншини потребують справедливого ставлення; усі народи, які проживають на території України, повинні знати мову, літературу, географію та історію України; українознавство як предмет має стати обов'язковим для всіх типів шкіл України. Далі автор розглянув проблеми, які, на його думку, потребували негайного розв'язання: реформування системи управління освітою, упровадження в школах українознавства [6, с. 98–108].

У рубриці «Про вищі українські школи на Вкраїні» Ф. Сушицький розповів історію створення й відкриття в 1917 р. у Педагогічному музеї Народного університету, який мав три факультети (історико-філологічний, правничий, фізико-математичний), Педагогічної академії для підготовки вчителів для українських шкіл у 1917 р. тощо [22, с. 108–109]. Як бачимо, викладена інформація уможливорює реконструкцію стану освіти доби Української революції загалом і її складників зокрема (початкова, середня, вища освіта).

Автори рубрики «Школа в Західній Європі й Америці» висвітлювали практику роботи навчальних закладів Західної Європи та Америки. Так, відомий український педагог і психолог Я. Чепіга, проаналізувавши педагогічний досвід школи А. Фарія в Б'єржі (Бельгія), виокремив позитивні аспекти її діяльності (індивідуальний підхід до дитини, рухомі класи, активні методи навчання, система оцінювання навчальних досягнень учнів тощо). На основі здійсненого аналізу він виділив ідеї, актуальні для тогочасної шкільної освіти України: зв'язок школи з навколишнім життям, спільне навчання обох статей, вільна й творча навчальна діяльність дітей у школі без примусу, творча праця вчителів, пріоритетність інтересів дитини в побудові навчально-виховного процесу, диференціація навчання [27].

Відомий український педагог О. Музиченко в зазначеній рубриці представив замітку «Тижневий з'їзд англійських учителів», де розкрив зміст виголошених доповідей на з'їзді англійських учителів (1919), узагальнив порушені зловбоденні для тогочасної освіти Англії проблеми: єдина школа та трудове навчання, доступність до навчання всіх верств населення, освіта й становище вчителів, реформа початкової школи, моральне виховання тощо [17, с. 103–107].

На шпальтах журналу педагоги публікували статті, присвячені різним аспектам зарубіжної освіти. Із матеріалу І. Ющишина «Організація українського вчительства в Австрії до європейської війни» (1918) можна

дізнатися про культурно-освітній розвиток Австрії в другій половині XIX ст., просвітницький рух на українських землях, що перебували в її складі [31, с. 33–42]. Заступник генерального секретаря освіти П. Холодний у статті «Єдина школа» (1917) навів дані про структуру загальної середньої освіти різних країн початку XX ст. (Данія, Норвегія, Швейцарія, Німеччина, Америка) [9, с. 65–68]. О. Музиченко в публікації «Реформа школи чи шкільна реформація?» (1918) доводив необхідність реформування української школи, спираючись на досвід Німеччини, Франції. В іншій статті «Питання про єдину школу на Україні» (1919), в основу якої покладено виголошену доповідь на II З'їзді делегатів ВУС, він, розмірковуючи над перспективами української школи, представив освітні системи зарубіжних країн (Франція, Німеччина, Англія, Америка, Данія, Швейцарія, Норвегія) [15, с. 85–89].

Заслуговують на увагу матеріали про вшанування пам'яті відомих педагогів, письменників, освітян, громадських діячів (О. Єфименко, Ф. Матушевський, В. Науменко, І. Стешенко, М. Сумцов та ін.), ювілейних дат від дня їхнього народження (П. Куліш, І. Котляревський та ін.) чи загалом про життя та творчий доробок (Г. Сковорода, І. Франко та ін.). До речі, у підрубриці «Нові призначення» можна виявити інформацію про зміни професійної діяльності відомих і маловідомих освітян, керівництва навчальних закладів [7, с. 89–96]. Із біографічних статей дізнаємося про основні віхи життя й діяльності видатних особистостей, їхні наукові здобутки, внесок у розвиток української освіти та культури як загалом, так і певного регіону зокрема.

Як ми вже зазначали, на сторінках журналу оприлюднювали нормативні документи. Історичну цінність має інформація про створення Плану управління освітою в Україні (1917) та й сам документ [18, с. 53–66]. Важливим є «Циркуляр до директорів середніх шкіл всіх відомств та інспекторів вищих початкових, торгових та інших шкіл України» (1918), у якому генеральний секретар освіти І. Стешенко звертався до педагогічних рад середніх шкіл України з пропозицією обговорити питання національного виховання [26, с. 72–73]. Предметом широкої дискусії став розроблений Товариством шкільної освіти План єдиної школи (1917). Його автори проаналізували шкільні системи різних країн світу й розробили свій варіант [9, с. 65–68]. Ми маємо можливість ознайомитися й із Меморандумом ВУС до Директорії Української Народної Республіки (1918) як проектом освітньої реформи [14, с. 266–271]. Безсумнівно, аналізований журнал є джерелом історії створення різних освітніх документів (державних, регіональних тощо), які віддзеркалюють діяльність урядів у галузі освіти, керівних освітніх органів різних рівнів.

Важливо, що рубрики часопису містять інформацію про роботу тогочасних навчальних закладів, котра є цінною для регіональних (локальних)

історико-педагогічних досліджень. Так, рубрика «Дрібні звістки» повідомляла про різні аспекти діяльності українських шкіл (статистичні дані, відкриття й закриття навчальних закладів, напрями та зміст діяльності, кадровий склад, фінансове й матеріально-побутове забезпечення, шкільні підручники та ін.) на Полтавщині, Катеринославщині, Києві, Одесі тощо; про Кам'янець-Подільський університет, Київський державний український університет тощо [7, с. 89–96]. У рубриці «Хроніка» йшлося про відкриття українських гімназій у Києві, єврейської гімназії з українською мовою навчання в Полтаві, правила прийому до вчительських інститутів тощо [24, с. 63; 25, с. 54, 57; 26, с. 72–73]. Безперечно, аналіз таких фактів забезпечить якісну реконструкцію регіональної історії чи історії повсякденності.

Змістовним джерелом із мікроісторії освіти є листи вчителів, батьків до редакції журналу, які розміщували в рубриці «З шкільного життя». Наприклад, з листа вчителя П. Герєги дізнаємося про відродження української школи на Поділлі, зокрема про діяльність школи с. Книжківці (кількість учнів, мова, методи навчання, підручники, особливості навчального процесу, роль Проскурівської «Просвіти» у забезпеченні підручниками, шкільні свята, ігри, гуртки тощо) [11, с. 23–47]. Саме з листування можна почерпнути інформацію про маргінальність та унікальність того чи іншого досліджуваного феномену.

Об'єктом досліджень може стати інформація про діяльність відомих просвітницьких товариств у Києві («Копійка на рідну школу», «Просвіта», «Товариство шкільної освіти»), у Галичині («Українське педагогічне товариство», Красвий шкільний союз «Рідна школа»), на Полтавщині (товариство «Українська культура») [7, с. 91–95; 28, с. 176–177; 30, с. 169–172] тощо. Зрозуміло, що найбільше відомостей журнал містить про діяльність ВУС, а саме: про з'їзди та прийняті резолюції, роботу регіональних учительських організацій тощо [8, с. 1–32].

Майже кожний номер часопису закінчувався рубрикою «Бібліографія», де представлено інформацію про підручники, літературу для шкільних бібліотек, які вийшли або незабаром вийдуть друком; тематичні бібліографічні списки, наприклад, «Українські підручники для галицьких шкіл» [23, с. 94–96]; «Огляд літератури з питань трудової школи» [12, с. 103–105]. Із 1919 р. ця рубрика стала називатися «Бібліографія учителя». Її мета полягала в ознайомленні педагогічної громадськості з новими виданнями, де порушено проблеми педагогічної теорії та освітньої практики. Літературу структуровано за розділами: загальні видання з освіти й педагогіки (журнали та збірники, часописи кооперативних організацій); шкільна освіта (загальні видання); українознавство (українська мова, українська література, історія України, географія України); підручники й розвідки з різних галузей науки та діяльності

в школі (гуманітарні предмети, математика, природознавство, предмети спеціальних шкіл, естетика в школі); дитячі видання [4, с. 180–182; 5, с. 105–113]. Цей фактологічний матеріал може стати джерельною основою розв'язання різних проблем історії освіти України як у макроісторичних, так і мікроісторичних наукових розвідках.

Висновки. Отже, аналіз матеріалів ВУШ дає підстави стверджувати, що часопис відіграв особливу роль у консолідації культурно-просвітницьких, педагогічних сил довкола ідеї створення національної системи освіти на основі найкращого вітчизняного та європейського досвіду. Журнал є цінним джерелом із різних проблем історії української та зарубіжної освіти: педагогічна біографіка (біографічні відомості, напрями, зміст, особливості діяльності відомих, маловідомих чи невідомих педагогів і освітян); громадські організації (історія створення, організатори й учасники, статистика, особливості організаційно-змістової діяльності, її результати); різні типи навчальних закладів України та інших країн (історія створення, розвитку, статистичні дані, зміст і методи навчання, персоналії); навчальна література (назви й кількість, автори, зміст, особливості створення); нормативно-правові документи як відображення діяльності керівних органів освіти, урядів (історія створення, зміст, автори, хід реалізації) тощо. Кожний із названих аспектів може стати об'єктом подальших досліджень з історії освіти. Про це йтиметься в наступних публікаціях.

Список використаних джерел

1. Березівська Л. Д. Ідея національно-патріотичного виховання школярів у добу Української революції: за матеріалами журналу «Вільна українська школа» (1917–1920) / Лариса Березівська // Рідна шк. – 2016. – № 1. – С. 57–62.
2. Березівська Л. Д. Внесок Софії Русової у розбудову національної освіти: за матеріалами журналу «Вільна українська школа» (1917–1920) / Лариса Березівська // Наук. зап. Серія: Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2016. – Вип 1. – С. 286–290.
3. Березівська Л. Д. Колекція журналу «Вільна українська школа» (1917–1920) як джерело мікроісторії освіти України / Л. Д. Березівська // Історико-педагогічний альманах / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. – Умань, 2016. – № 1. – С. 4–9.
4. Бібліографія українського учителя // Вільна українська школа. – 1919–1920 (рік третій). – № 4/5 (листопад – грудень). – С. 180–182.
5. Бібліографія учителя // Вільна українська школа. – 1919–1920 (рік третій). – № 1/3 (серпень – жовтень). – С. 105–113.
6. Дорошкевич О. Огляд життя середньої школи / О. Дорошкевич // Вільна українська школа. – 1917 (рік перший). – № 2 (жовтень). – С. 98–108.
7. Дрібні звістки // Вільна українська школа. – 1919–1920 (рік третій). – № 1/3 (серпень – грудень). – С. 89–96.
8. II З'їзд Делегатів ВУС (15–18 січня 1919 р.). Доклади, протоколи, резолюції // Вільна українська школа. – 1918–1919 (рік перший). – № 6/7 (січень – лютий). – С. 1–32.
9. Єдина школа // Вільна українська школа. – 1917 (рік перший). – № 2 (жовтень). – С. 65–68.
10. Замість передмови / Редакція // Вільна українська школа. – 1918 (рік перший). – № 5/6 (січень – лютий). – С. 1–2.

11. З шкільного життя // Вільна українська школа. – 1918–1919. – Т. 1. – С. 23–47. Лукашевич М. Огляд літератури з питань трудової школи / М. Лукашевич // Вільна українська школа. – 1919–1920 (рік третій). – № 1/3 (серпень – жовтень). – С. 103–105.
12. Матушевський Ф. П. // Вільна українська школа. – 1919–1920 (рік третій). – № 4/5 (листопад – грудень). – С. 166–167.
13. Меморандум Всеукраїнської учительської спілки до Директорії Української Народної Республіки // Вільна українська школа. – 1918–1919 (рік другий). – № 5. – С. 266–271.
14. Музиченко О. Питання про єдину школу на Україні / О. Музиченко // Вільна українська школа. – 1918–1919. – № 8/9. – С. 85–89.
15. Музиченко О. Реформа школи чи шкільна реформація? / О. Музиченко // Вільна українська школа. – 1918–1919 (рік другий). – № 4. – С. 201–207.
16. Музиченко О. Тижневий з'їзд англійських учителів / О. Музиченко // Вільна українська школа. – 1918–1919. – № 8/9. – С. 103–107.
17. Нарada в справі організації народної освіти на Україні 15–20 грудня 1917 р. // Вільна українська школа. – 1918 (рік перший). – № 5/6 (січень–лютий). – С. 53–66.
18. Нова школа в Українській Республіці / Редакція // Вільна українська школа. – 1917 (рік перший). – № 3/4 (листопад – грудень). – С. 129–130.
19. Останнє слово // Вільна українська школа. – 1919–1920 (рік третій). – № 4/5 (листопад – грудень). – С. 115–116.
20. Справоздання Центрального Бюро Всеукраїнської учительської спілки (відчитано 19 січня 1920 р. на III-му з'їзді делегатів) // Вільна українська школа. – 1919–1920 (рік третій). – № 4/5 (листопад – грудень). – С. 182–193.
21. Сушицький Ф. Про вищі українські школи на Україні / Ф. Сушицький // Вільна українська школа. – 1917 (рік перший). – № 2 (жовтень). – С. 108–109.
22. Українські підручники для галицьких шкіл // Вільна українська школа. – 1918 (рік перший). – № 5/6 (січень – лютий). – С. 94–96.
23. Хроніка // Вільна українська школа. – 1917 (рік перший). – № 1 (вересень). – С. 63–64.
24. Хроніка // Вільна українська школа. – 1918–1919 (рік другий). – № 1. – С. 51–61.
25. Циркуляр до директорів середніх шкіл всіх відомств та інспекторів вищих початкових, торгових та інших шкіл України // Вільна українська школа. – 1918 (рік перший). – № 5/6 (січень – лютий). – С. 72–73.
26. Чепіга Я. Школа в Західній Європі й Америці. Нова школа в Б'єржі А. Фарія (Бельгія) / Я. Чепіга // Вільна українська школа. – 1918–1919. – № 1/3. – С. 184–191 ; № 4/5. – С. 191–199.
27. Шкільна хроніка // Вільна українська школа. – 1919–1920 (рік третій). – № 4/5 (листопад – грудень). – С. 176–180.
28. Що на часі / Редакція // Вільна українська школа. – 1917 (рік перший). – № 1 (вересень). – С. 2–3.
29. Юцишин І. Деякі основи позашкільної освіти (З приводу заснування товариства
30. «Копійка на рідну школу») / І. Юцишин // ВУШ. – 1917 (рік перший). – № 3/4 (листопад–грудень). – С. 169–172.
31. Юцишин І. Організація українського вчителства в Австрії до європейської війни
32. / І. Юцишин // Вільна українська школа. – 1918 (рік перший). – № 5/6. – С. 33–42.
33. Юцишин І. Про нижчу школу на Україні / І. Юцишин // Вільна українська школа. – 1917 (рік перший). – № 2 (жовтень). – С. 94–98.

L. D. Berezivska,
 Doctor of Pedagogical Sciences,
 Professor, Corresponding Member of
 the NAES of Ukraine, director of V. O.

Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine,
Kiev, Ukraine

**Commemorating the 100th anniversary of the Ukrainian educational Vilna
Ukrainska Shkola (Free Ukrainian School) journal (1917–1920): history of
education through the prism of source study**

When the independence of Ukraine was proclaimed in 1991, the Ukrainian educational Vilna Ukrainska Shkola (Free Ukrainian School) journal (1917–1920) suppressed during the Soviet period was introduced to the scientific space. This journal was created by the famous Ukrainian pedagogues during the period of the Ukrainian revolution (1917–1921), the formation of the Ukrainian state, and the national education development. Based on the analysis of the journal collection, the article considers that the journal is an important source in studying the Ukrainian and foreign history of education (education systems, education reforms, biographical information about teachers, public organisations, types of educational organisations, etc.). It is argued that it played a special role in consolidation of cultural, educational, pedagogical forces around the idea of national education system formation on the basis of the best national and European practice.

Keywords: *Ukrainian educational Vilna Ukrainska Shkola (Free Ukrainian School) journal (1917–1920), source study, history of the Ukrainian and foreign education, Ukrainian revolution (1917–1921).*

УДК 378.14+73.013.46+37.09

В. О. Вихрущ,

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та
соціального управління Національного університету
«Львівська політехніка», м. Львів, Україна

**Аксіологія вітчизняної дидактики
другої половини ХІХ – початку ХХ століття
(М. І. Демков)**

У статті висвітлено аксіологічні аспекти дидактичної спадщини видатного українського педагога М. І. Демкова. Розкрито суперечність між станом дидактичних знань та потребою в їх обґрунтованій системі у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття як закономірним результатом розвитку вітчизняної дидактики, як передумовою їх переходу на рівень науки. Досліджено антропологічну природу методології дидактики як науки в